

ХУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАРДА ХИЗМАТ ИТИНИ ТАЙЁРЛАШ БОРАСИДА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАЛАР ТАҲЛИЛИ (Латвия Республикаси кинология хизматининг хизмат итларини ўргатиш услугиёти мисолида)

Karimjonova Munavvar Ibragimovna

Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi, Bojxona qo'mitasining Bojxona instituti "Iqtisodiy va ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, PhD, bojxona xizmati polkovniki

Аннотация: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida kinologiya xizmatining ahamiyati, jumladan, bojxona organlari tizimida milliy kinologiya markazining o'rni va xizmat faoliyati, xizmat itlarini umumiy mashq kursiga o'rgatish uslubiyotidagi ayrim kamchiliklarni ularni bartaraf etishda ilg'or xalqaro tajribalar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimiz iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda xizmat itlarining tayyorlashda o'quv-o'rgatuv jarayonini rivojlantirish va takomillashtirishda yangi o'quv-o'rgatish usullarini ilg'or xalqaro tajribalar asosida yaratish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: bojxona faoliyati, kinologiya xizmati, kinologiya, xizmat itlari, umumiy mashq kursi, it zotlari, o'rgatish usullari, noverbal usul, ko'nikma shakllantirish.

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ПОДГОТОВКИ СЛУЖЕВЫХ СОБАК В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ (на примере методики подготовки служебных собак кинологической службы Латвийской Республики)

Каримжоновна Мунаввар Ибрагимовна

Самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности, доцент кафедры, «Экономические и социальные дисциплины» Таможенного института, Таможенного комитета PhD, полковник таможенной службы

Аннотация: В настоящей статье освещены значение и место кинологических служб в системе правоохранительных органов Республики Узбекистан, в частности служебная деятельность Национального кинологического центра в системе таможенных органов, а также вопросы устранения некоторых недостатков в методике общего курса по обучению служебных собак на основе международного опыта. Также, в ней приводятся научные предложения и рекомендации по развитию и совершенствованию учебно-подготовительного процесса, создание новых учебно-образовательных методик по подготовке служебных собак на основе передового зарубежного опыта.

Опорные слова: таможенная деятельность, кинологическая служба, кинология, служебная собака, общие подготовительные курсы, породы собак, методы обучения, невербальные методы, формирование навыков.

ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCES ON TRAINING SERVICE DOGS IN LAW ENFORCEMENT BODIES (as an example of the methodology of training service dogs of the canine service of the Republic of Latvia)

Karimjonova Munavvar

Independent researcher of the University of Public Security, associate professor of the Department of «Economic and Social Sciences» of the Customs Institute of the Customs Committee, PhD, colonel of the customs service

Annotation: In this article, the importance of canine service in the system of law enforcement bodies of the Republic of Uzbekistan, including the role and activity of the national canine center in the system of customs bodies, issues of organization of some shortcomings in the methodology of training service dogs to a general training course based on advanced

international experiences are highlighted. Also, scientific proposals and recommendations are presented on the development and improvement of the training process of service dogs in order to ensure the economic security of our country, and to create new training methods based on advanced international experiences.

Keywords: customs activity, canine service, canine, service dogs, general training course, dog breeds, training methods, non-verbal method, skill formation.

KIRISH. Bugungi kunda mamlakatimiz xavfsizligini ta'minlash aholining tinch turmush sharoitini barqarorligini ta'minlashning garovidir. Bu borasda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida "...milliy xavfsizlikni ta'minlash, Qurolli Kuchlarimiz jangovar salohiyatini oshirish borasidagi ishlarimizni yangi bosqichga olib chiqamiz. Birinchi navbatda, ilg'or tajribalar asosida soliq va bojxona ma'murchiligi jiddiy isloh qilinadi. Bunda hamma davlat idoralarida tadbirkorlarga servis xizmati ko'rsatishni baholash tizimi joriy qilinadi" deb ta'kidlab o'tildi [6] .

Bu borada bojxona organlari tizimida ham mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash aholi turmush-sharoitini ayniqsa, import qilinayotgan sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash hamda tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlariga sifatli shaffof xizmat ko'rsatish va davlab byudjetiga bojxona to'lovlarini to'liq va to'g'ri undirilishini ta'minlash borasida bir qator tub islohotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 19-oktyabrdagi "Bojxona xizmati to'g'risidagi" O'RQ-502-son Qonuniga [1] asosan bojxona organlari huquqni muhofaza qiluvchi organlar bo'lib mamlakatimiz ravnaqi va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, bojxona nazorati va rasmiylashtiruvini amalga oshirish, davlat byudjetiga bojxona to'lovlarini o'z vaqtida, to'g'ri undirilishini ta'minlash kabi o'ta muhim vazifalarni bajarishi bilan ajralib turadi.

Bojxona organlari tizimida oldiga qo'yilgan vazifalari bajarishda Milliy kinologiya xizmati alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda bojxona postlarida maxsus tayyorlangan xizmat itlaridan muvaffaqiyatli foydalanib kelinmoqda hamda, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va qo'llash ishlari tashkil etilgan. Kuzatishlar natijasida shu narsa aniqlanganki - itlar bir qator haddan tashqari qimmatli tug'ma sifatlarga ega bo'ladi. Ular uzoq va tez chopa olishi mumkin bo'lib, bu xususiyat itdan turli xil xizmatlarda foydalanishda juda muhim hisoblanadi shuningdek, itlar o'z joyini tez yodda saqlaydi va yangi sharoitlarga juda yengil moslashadi.

Bojxona organlarining tarkibiy tuzilishiga ko'ra Milliy kinologiya markazi ham tizimda asosiy bo'g'inlardan biri hisoblanadi. Bojxona organlari xizmat faoliyati samaradorligini oshirish, milliy iqtisodiyotni himoya qilish, qonun yo'li bilan ta'qiqlangan tovarlarni (qurol-yaroq, portlovchi, narkotik moddalar va boshqalar) noqonuniy ravishda mamlakatimiz hududiga olib kirilishi va undan olib chiqilishini oldini olish hamda bugungi geosiyosiy jarayonlarda qurollangan jinoyatchilarni mamlakatimizga kirib kelishini oldini olish, ushlab va zararsizlantirishda Milliy kinologiya markazining katta o'rin tutadi.

Ayniqsa, Fransiya, Avstriya, Latviya, Rossiya, Belarus, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston kabi davlatlar, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Giyohvand moddalar ustidan nazorat qilish va jinoyatlarning oldini olish boshqarmasi bilan yaqin va o'zaro manfaatli hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Markaziy Osiyo va boshqa mamlakatlar bojxona xizmatlari uchun kinologiya xizmatlari xodimlari uchun qayta tayyorlash, malaka oshirish amaliyoti yo'lga qo'yilganligi, giyohvand, qurol-aslaha va portlovchi moddalarni qidirib topishga ixtisoslashgan hamda aksil terror yo'nalishi bo'yicha 126 ta xizmat iti tayyorlanib, xorijiy kinolog mutaxassislar qayta tayyorgarlikdan o'tkazilganligi e'tiborlidir.

Ta'kidlash joizki, Milliy kinologiya markaziga Butunjahon bojxona tashkilotining mintaqaviy kinologiya markazi maqomi berilgan.

Mintaqaviy kinologiya markazik elgusidachegaradosh, umuman mintaqamiz mamlakatlarida

ham kinologiya sohasini rivojlantiruvchi o'quv-uslubiy tayanch markaz vazifasini o'tashi bilan birga, qo'shni davlatlar uchun xizmat itlarini yetishtirish va yetkazib berish, xizmat itlaridan unumli foydalanishni tashkil etishga bosh-qosh bo'ladi. Ushbu muassasada xorijiy bojxona xizmatlar uchun ham kinologlar tayyorlanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI. Jahonda kinologlarni tayyorlash va ular tomonidan xizmat itlarini boshqarishga o'rgatishning xalqaro tajribalari shuni ko'rsatadiki, jumladan, 2007-yilda qabul qilingan Isroil davlati tajribasi mavjud bo'lib, ularning o'ziga xos uslub (metod)lari qo'llanilmoqda.

Germaniyada XIX asr ohirlarida nemis ovcharkalarning yangi zoti yaratilgan.

Germaniyalik mashhur harbiy rotmister Maks Emil Frederik fon Shtefanis 1899-yilda "Nemes ovcharkalari Jamiyati"da ilk bora nemis ovcharkasi zotini yaratishida yangi standartlari qabul qilinishida va ular zotlarini takomillashtirish borasida ulkan hissa qo'shgan [4].

Rossiyalik bir qator olimlar V.P.Vasilyev, L.V.Krushinskiy, I.P.Pavlov, Ye.N. Mychko, Belenkiy V.A, N.P. Dyachenko, I.V. Novikova, V.I.Davydenko, A.P Bednarlar tomonidan itlarning zotlari, ularning biologik tuzilishi, asab tizimlari hamda ularni tayyorlash borasida hamda T.O.Bunkova [3] A.A.Votinov, S.L. Bobyr, P.S. Osipovlar tomonidan harbiy itlarni tayyorlash asoslari, L.Yu.Denisova, V.S. Dorofeev, V.A. Demyanov, Don Silviya-Stasiyevich va Larri Keylar [8] tomonidan esa kinologlarni tayyorlashda kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish masalalarida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Shuningdek, zamonaviy rus olimlari P.C. Belkin, B.T. Bezlepkin, A.I. Vinberg, E.V. Garitovskaya, V.N. Grigoryev, C.B. Gurdin, Yu.T. Tree-gin, P.P. Ishchenko, V.N. Maxov, M.P. Polyakov, M.V. Saltevskiy, V.I. Staro-voitov, E.A. Semenov, L.Yu. Denisovalar [7] tomonidan Rossiyada huquqni muhofaza qiluvchi organlarida kinologlar faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslarini aniqlash va takomillashtirish borasida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

O'zbekistonlik olim, iqtisod fanlari doktori, professor R.A.Turapov [10] tomonidan O'zbekiston Respublikasida bojxona faoliyatini samaradorligini oshirish uslubiyati, holati, asosiy yo'nalishlari bo'yicha o'z tadqiqotlarini olib borgan.

Mamalakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar zaminida barcha sohalar kabi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarda ham jumladan, kinologiya yo'nalishida soha faoliyatiga xizmat itlarini tayyorlashda yangi innovatsion texnologiyalarni jumladan masofadan boshqarish amaliyotini o'quv-o'rgatuv jarayonlariga qo'llash metodologiyalarini takomillashtirish masalalari dolzarb vazifalarga aylangan.

Bu boradi O'zbekiston kinologiya xizmatida xizmat itlarini turli yo'nalishlarda tayyorlashda ularning to'g'ri ratsion asosida ozuqlantirish muhim omil hisoblanadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 18-yanvardagi 1029-son qarorida xizmat itlarini kunlik ovqatlantirish ratsion normalari belgilangan[4]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bojxona ma'muriyatchiligini isloh etish va O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish

to'g'risida" 2020-yil 5-iyundagi PF-6005-son Farmoniga muvofiq[2] O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazida kinologlarni tayyorlash, xizmat itlarini o'rgatish va sotish, shuningdek, jismoniy va yuridik shaxslarga veterinariya sohasida pullik xizmat ko'rsatish sohasidagi faoliyatni huquqiy tartibga solish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish to'g'risida"gi 21-son qarori qabul qilingan[5].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-aprel kunidagi "Bojxona ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-122-son Farmonida 2022-2023-yillarda bojxona organlari xizmat faoliyatida bojxona rasmiylashtiruv jarayonlarini raqamlashtirish bo'yicha yo'l xaritasi 2- ilovaga muvofiq tasdiqlangan. Jumladan Davlat bojxona qo'mitasi Milliy kinologiya markazi faoliyatida kinologiya va veterinariya xizmatlaridagi jarayonlarni raqamlashtirish bo'yicha "Raqamli kinologiya" axborot tizimini yaratish vazifalari belgilangan[3].

TAHLIL VA MUHOKAMALAR. Bizga ma'lumki, itlarning ming yillar davomida odamlar bilan birga yashab, sodiq do'st va yaqin yordamchi sifatida qilgan xizmatlariga ko'plab misollar keltirish mumkin. Jumladan, Misrliklarning taxminan 5–6 ming yillik tarixidan ma'lumki, topilgan qadimiy tasvirlarda kamonchilar dushman iziga tushish va ularga hujum qilishda, asosan, itlardan foydalanishgan. Ular xonaki itlarni ko'paytirib, ulardan unumli foydalanishlari bilan faxrlanishgan.

Eng qadimgi it qoldiqlari Germaniyaning Bonn shahri atrofidan topilgan. Uning yoshi 14 ming yilni tashkil etib, mezolit davriga taalluqlidir. Itlarni asosiy xonakilashtirish markazlari sifatida Hindiston va kichik Osiyo tan olingan. Jumladan, Misrliklarning taxminan 5–6 ming yillik tarixidan ma'lumki, topilgan qadimiy tasvirlarda kamonchilar dushman iziga tushish va ularga hujum qilishda, asosan itlar yordamidan foydalanishgan.

O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimida kinologiya xizmatining tashkil etilishi, bojxona tizimi zimmasiga fiskal vazifalardan tashqari yana bir muhim vazifa – davlat bojxona chegaralaridan qurol-aslaha, giyohvand va portlovchi moddalar hamda noqonuniy tovarlarning olib kirilishi va olib chiqilishini nazorat qilish vazifasi yuklatilgan.

Ushbu qarorlar asosida Milliy kinologiya markazi oldiga bojxona organlarida kinologiya xizmatini takomillashtirish, Markazda naslchilik ishlari samaradorligini tubdan oshirish, kinologlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, xizmat itlarini tayyorlash hamda ushbu yo'nalishda kadrlar salohiyatini yuksaltirish, shuningdek, mazkur sohada samarali xalqaro hamkorlikni amalga oshirish bo'yicha birinchi galdagi ustuvor vazifalar belgilandi[5].

Shuningdek, Milliy kinologiya markazida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning xizmat faoliyatida foydalanish uchun xizmat itlarini maxsus yo'nalishga masofadan boshqarishga o'rgatish metodologiyasini yaratish borasida ilmiy-amaliy ishlari olib borilmoqda. Ushbu metodologiyani yaratish va o'quv-o'rgatuv jarayoniga tadbiiq etish borasida bir qator olimlarning metodologiyalari hamda xizmat itini masofadan boshqarishga o'rgatish metodlarini aniqlashda it zotlarini tanlash borasida jahon tajribalari o'rganilgan.

Shu bois, xizmat itini har qanday yo'nalishlarda o'rgatishda eng avvalo umumiy mashq kurslarini puxta o'rgatishni taqozo etadi. Bu borada Bojxona organlari Milliy kinologiya markazida xizmat itlarini umumiy mashq kursiga o'rgatish metodologiyasi mavjud biroq yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llash asosida maxsus yo'nalishlarga tayyorlash metodologiyasini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq.

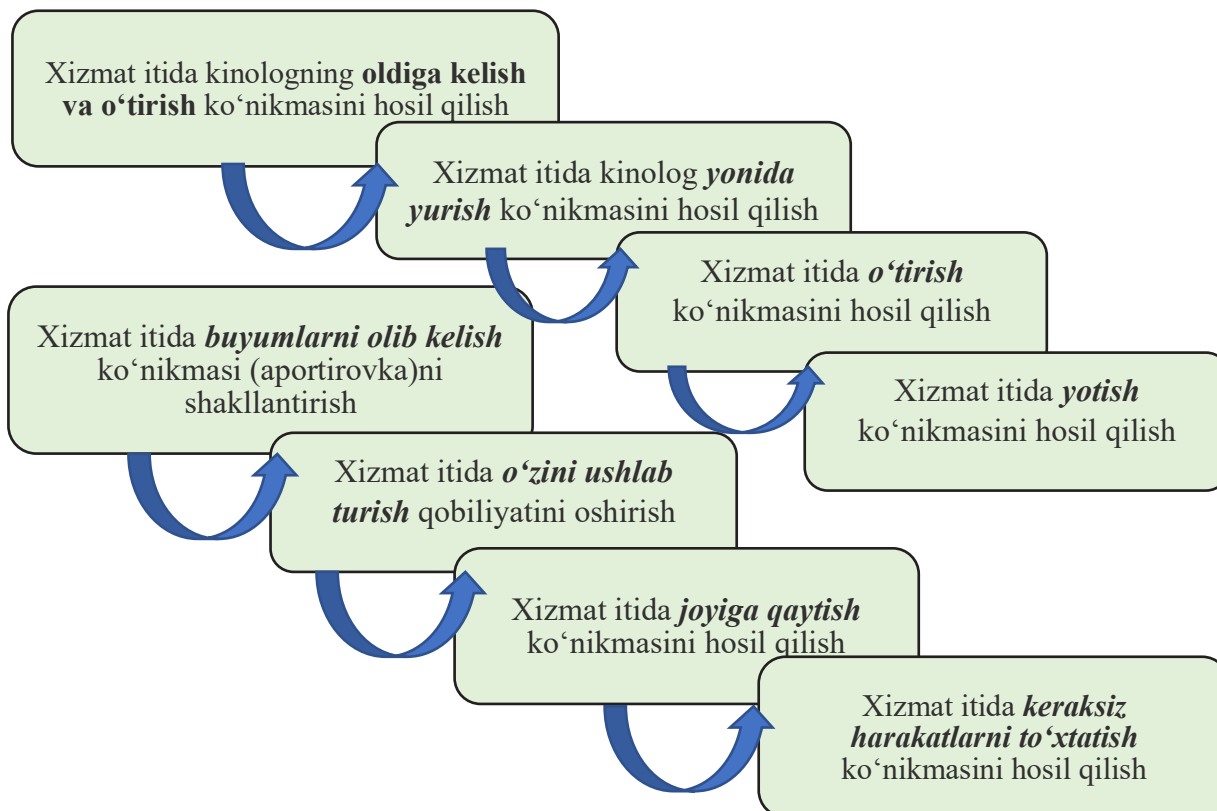
Bugungi kunda bojxona postlarida maxsus tayyorlangan xizmat itlaridan muvaffaqiyatli foydalanib kelinmoqda hamda, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va qo'llash ishlari tashkil etilgan.

Kuzatishlar natijasida shu narsa aniqlanganki - itlar bir qator haddan tashqari qimmatli tug'ma sifatlarga ega bo'ladi. Ular uzoq va tez chopa olishi mumkin bo'lib, bu xususiyat itdan turli xil xizmatlarda foydalanishda juda muhim hisoblanadi shuningdek, itlar o'z joyini tez yodda saqlaydi va yangi sharoitlarga juda yengil moslashadi.

Xizmat itlarini huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimiga xizmat faoliyatida foydalanish uchun maxsus yo'nalishlar bo'yicha (qurol-yaroq, portlovchi va narkotik moddalar, valyuta qimmatliklari va boshqalar) tayyorlashda yuqorida keltirilgan oltin qoidalar asos qilib olishni talab etadi.

Ta'kidlash joizki, xizmat itini boshqarish va uni muvaffaqiyatli o'rgatishning asosiy shartlaridan biri – bu it bilan kinolog o'rtasida to'g'ri va mustahkam aloqa o'rnatishdir. Aloqa o'rnatishdan asosiy maqsad itni o'z egasiga ishonirish va unga ko'niktirishdir. Buning uchun o'rgatuvchi doimo o'ziga biriktirilgan xizmat itini to'g'ri saqlashi, parvarishlashi va ozuqalantirishi kerak bo'ladi. Aloqa o'rnatishda o'rgatuvchi itga ehtiyotkorlik bilan muomala qilishi, qo'pollik bilan uni qo'rqitib qo'ymasligi, lekin o'zining buyruqlarini itga qat'iy va aniq bajartirishi lozim bo'ladi.

Shu bois, bizning fikrimizcha xizmat itlarini umumiy mashq kursiga o'rgatishda quyidagi medologiya asosida bosqichma-bosqich o'rgatib borish maqsadga muvofiqdir (1-rasm).

2-rasm. Kinolog va xizmat iti o'rtasida aloqa o'rnatish metodi

(O'quv-o'rgatuv mashg'ulotlari asosida muallif ishlanmasi.)

Ushbu metodda xizmat itlari umumiy mashq va maxsus mashq kursi kursiga o'rgatish jarayonida xizmat itida yashirib qo'yilgan buyum yoki moddani qidirib topishda uning modda va bumlarga tegishi, tishlashi kabi kamchiliklar aiqlangan hamda uni qayta qidiruvga yo'naltirishda xizmat itiga ovoz va ishoralar orqali yo'naltirib amaliy mashg'ulotlar olib borilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Yuqorida keltirilgan ma'lumot va tahlillar shuni ko'rsatdigi, bizning fikrimizcha xizmat itlarini aynan maxsus mashq kursi ko'nikmalari bo'yicha amaliy mashg'ulotlarida ya'ni moddani qidirib topganida belgi berishga o'rgatish jarayonida, uning topilgan moddaga tegishi, tishlashi kabi kamchilikranini xizmat itini boshidan qayta qidiruvga yo'naltirish orqali noverbal (ovoz va ishoralar bilan ta'sir etmasdan) usulda kamchiliklarini bartaraf etish maqsadga muvofiq.

Natijada xizmat itlarini umumiy va maxsus mashq kursi bo'yicha tayyorlash natijasida xizmat itlarining turli obyektlarni qidiruv jarayonida ularga aktiv ravishda zarar yetkazmaslik holatlari kamayadi.

Shuningdek, umumiy va maxsus mashq kursi ko'nikmalari bo'yicha yashirilgan moddani qidirib topganda belgi berishga o'rgatish jarayonida, xizmat iti aktiv usulda belgi berganda, uni noverbal usulda kamchiliklari bartaraf etish orqali keyingi mashg'ulotlarda xizmat itida ushbu kamchiliklar takrorlanmasligiga hamda asta-sekin yo'qolib borishiga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O'zbekiston Respublikasining "Bojxona xizmati to'g'risidagi"

O'RQ-502-son Qonuni. 2018-yil 19-oktyabr.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bojxona ma'muriyatchiligini isloh etish va O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" PF-6005-son Farmoni. 2020-yil 5-iyundagi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bojxona ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-122-son Farmoni. 2022-yil 27-aprel.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1029-son qarori. 2018-yil 18-yanvar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish to'g'risida"gi 21-son qarori. 2021-yil 18-yanvar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning

Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2022-yil 20-dekabr.

O'zbekiston Respublikasi "Bojxona Axborotnomasi" iqtisodiy, huquqiy. Ilmiy-amaliy jurnal. 2019-yil 2-son.

Maks Emil, Fredirik fon Shtefanis. "Oltin qoidalar".

Пыльщикова Ю.Н., Мазовер А.П., Виноградова М.Г.

"Наш друг", "Кайнар" Алма-ата 1973 г.

Ришина Н., Багоцкая М. "Хочу хорошую собаку" Москва, 2015 г.

Степанов В. "Все о дрессировке собак" Москва, 2020 г. Дон Сильвия-Стасиевич ва Ларри Кей. Дрессировка без наказания.-Москва:Экмо, 2021.-352 с.